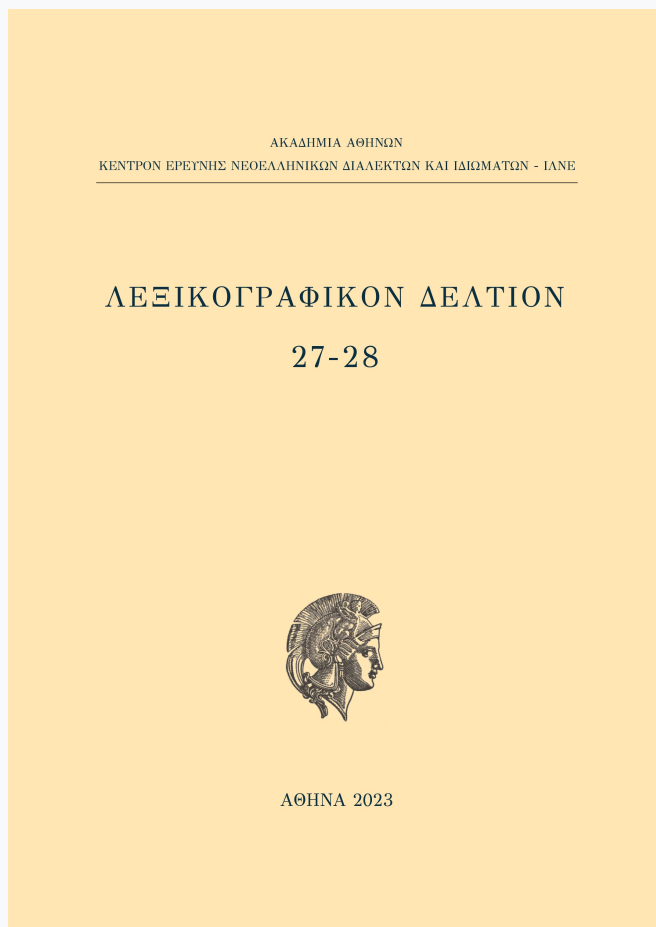

Lexicographic Bulletin

Vol 27 (2023)

Lexicographic Bulletin

Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας

Georgios Tsouknidas, Georgios Chairetakis

doi: [10.12681/ld.38014](https://doi.org/10.12681/ld.38014)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

Λ Ε Ξ Ι Κ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Ν Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν 27-28

© Copyright 2023: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Επιμέλεια έκδοσης:
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Διευθύνουσα
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΕΡΤΥΡΗΣ, Ερευνητής

LEXICOGRAPHIC BULLETIN 27 - 28

© Copyright 2023: Academy of Athens
RESEARCH CENTRE FOR MODERN GREEK DIALECTS – ILNE
OF THE ACADEMY OF ATHENS
Alexandrou Soutsou 22, Athens 106 71
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Volume editors:
IO MANOLESSOU, Acting director
GEORGIA KATSOUДА, Researcher
DIONYSIOS MERTYRIS, Researcher

ISSN: 0400-9169
e-ISSN: 2945-2759

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ -ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Περιεχόμενα.....	7-8
Πρόλογος.....	9-10
†Peter Mackridge, <i>Αθησαύριστο λεξιλόγιο από τον Σάραχο του Πόντου: από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ι. Παρχαρίδη (1876)</i>	11-64
Μαρία Βραχιονίδου, <i>Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική και τις διαλέκτους</i>	65-92
Γεωργία Κατσούδα, <i>Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην ετυμολογική έρευνα: επανευμολογήσεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου</i>	93-110
Νικόλαος Κονομής, <i>Ετυμολογικές σημειώσεις του κυπριακού ιδιώματος (μνήμη Κυριάκου Χατζιωάννου)</i>	111-134
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, <i>Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)</i>	135-230
Ιώ Μανωλέσσου & Νικόλαος Παντελίδης, <i>Από την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου: μία νέα άγνωστη πηγή</i>	231-250
Διονύσιος Μερτύρης, <i>The loss of the partitive genitive in Greek</i>	251-282
Σταμάτης Μπέης & Όλγα Πατεράκη, <i>Απόψεις περί ετυμολογίας και κοινωνικές αναπαραστάσεις στη σύγχρονη Ελλάδα</i>	283-298
Ελένη Παπαδοπούλου, <i>Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την ψυχονοητική μειονεξία</i>	299-316
Συμεών Τσολακίδης, <i>Ρηματική υποκατάσταση στις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας</i>	317-334
Γεώργιος Τσουκνίδας & Γεώργιος Χαιρετάκης, <i>Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας</i>	335-353

<i>Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία (II)</i> (Γ. Κατσούδα)	355-379
<i>Νεκρολογίες</i>	
Δικαίος Β. Βαγιακάκος (1915-2016) (Σ. Τσολακίδης).....	381-414
Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1929-2020) (Χ. Καραντζή).....	415-433
Δημήτριος Α. Κρεκούκας (1919-2019) (Δ. Γκαραλιάκος)..	435-444
<i>Πίνακας λέξεων</i>	445-457

Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΣΤΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΘΙΩΤΙΑΔΑΣ¹

Γεώργιος Ι. Τσουκνίδας, Γεώργιος Χαιρετάκης
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper offers a description and analysis of the morphological process of compounding of the dialectal varieties spoken in the regional unit of Phthiotis, (Central Greece). Our study focuses on a wide range of topics related to compounding, such as the grammatical categories of the compounds and their constituents, exocentricity, structural patterns, the degree of semantic transparency and the grammatical relation of the constituents. The findings of our research derive mainly from seven manuscripts with transcription of continuous speech (deposited by G. Tsouknidas at the Archive of Manuscripts of the Research Center for Modern Greek Dialects - Historical Dictionary of Modern Greek of the Academy of Athens). For our analysis, we adopt the theoretical model of Ralli [2005] 2022, 2008, 2013, which has proved fruitful in providing a satisfactory analysis of the compounding process in Standard Modern Greek and its dialects (see, e.g. Andreou 2014, Chairetakis & Ralli 2022, Ralli & Chairetakis to appear).

Λέξεις-κλειδιά: σύνθεση, κεφαλή, ενδοκεντρικότητα, εξωκεντρικότητα, σημασιολογική (α)διαφάνεια, δείκτης σύνθεσης, σχέσεις συστατικών

¹ Μέρος της παρούσας μελέτης παρουσιάστηκε στο 8^ο Διεθνές Συνέδριο Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας (MGDLT8) (Αργυρόκαστρο, 4-6 Οκτωβρίου 2018). Ευχαριστούμε την Οργανωτική και Επιστημονική Επιτροπή του MGDLT8 καθώς και τον συνάδελφο Σταμάτη Μπέη, που διάβασε την ανακοίνωση στο Συνέδριο.

1. Εισαγωγικά

Στο άρθρο αυτό γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής της μορφολογικής διαδικασίας της σύνθεσης σε ιδιώματα της Περιφερειακής Ενότητας (εφεξής ΠΕ) Φθιώτιδας. Τα ιδιώματα αυτά ανήκουν στα λεγόμενα «βόρεια» και ειδικότερα – τα περισσότερα τουλάχιστον – στα ρουμελιώτικα, με κύρια χαρακτηριστικά τα εξής:

(α) Στένωση / ανύψωση των άτονων /e/ και /o/: *κιρί* ‘κερί’, *πιδί* ‘παιδί’, *ψουμί* ‘ψωμί’.

(β) Αποβολή των άτονων /i/ και /u/ σε οποιαδήποτε θέση: *σπίτ*, ‘σπίτι’, *γ’ναίκα* ‘γυναίκα’, *χτινίσ* ‘χτενίσου’, *τ’ Νίκ* ‘του Νίκου’, *γ’ρουν* ‘γουρούνι’, *βαιν* ‘βάξεις’.

(γ) Ουρανοφατνιακή πραγμάτωση των συριστικών (παλαιότερα, στην περιοχή Τυμφρηστού κ.α.)²: *θύκου* ‘σύκο’, *θτάρ* ‘σιτάρι’, *βουδκάου* ‘βόσχω’, *θπέρνου* ‘σπέρνω’, *ζ’τάου* ‘ζητώ’, *ξιρός* ‘ξερός’, *ψάρ* ‘ψάρι’.

(δ) Ουρανική προφορά των /n/ και /l/ πριν από /i/, ακόμα και όταν το /i/ αποβάλλεται (στο μεγαλύτερο μέρος της ΠΕ Φθιώτιδας και εφόσον το /i/ δεν προέρχεται από ανύψωση του /e/)³: *νίβουμι* ‘νίβομαι’, *σαπούν* ‘σαπούνι’, *λύκους* ‘λύκος’, *τσακάλι* ‘τσακάλι’, *χιρούλι* ‘χερούλι’.

(ε) Χρήση της γενικής στη θέση του έμμεσου αντικειμένου (στο μεγαλύτερο μέρος της ΠΕ Φθιώτιδας).

(στ) Χρήση, ως επί το πλείστον, του αρσενικού άρθρου *ου*.

(ζ) Σχηματισμός του πληθυντικού των αρσενικών βαπτιστικών ονομάτων σε -άδεις: *Γιαννάδεις*, *Γιουργάδεις*, *Θανασάδεις*, *Κουστάδεις*.

(η) Σχηματισμός ρημάτων σε -ού: *βουρού* ‘μπορώ’, *ζου* ‘ζω’. στιγμιαίος μέλλοντας/ υποτακτική αορίστου, *θα/να βου* ‘θα/να

² Το /s/ πραγματωνόταν (μέχρι τη δεκαετία του 1970) ως ουρανοφατνιακό [ʃ] παχύ σε ορισμένα ιδιώματα της ΠΕ Φθιώτιδας, όπως της Μερκάδας και της Μεγάλης Κάψης της τ. επαρχίας Φθιώτιδας και της Καρυάς της τ. επαρχίας Λοκρίδας (για το ιδίωμα Καρυάς βλ. το χρ. 858/1965 του ΚΕΝΔΙ-ΙΛΝΕ, του Ι. Πούλου: ε-στ) μπροστά από όλα τα φωνήεντα και τα σύμφωνα [t], [k], [p] και [x]. Παχιά προφέρονταν επίσης και τα άλλα συριστικά πριν από φωνήεν.

³ Όταν το /i/ προέρχεται από στένωση του /e/, η προφορά του /l/ είναι υπερωική και του /n/ έρρινη οδοντική. Στο ιδίωμα όμως των Σαρακατσαναίων, καθώς και στα ιδιώματα κάποιων χωριών, όπως η Δίβρη και το Λιμογάρδι της τ. επαρχίας Φθιώτιδας, η Μελιταία και το Μακρολίβαδο της τ. επαρχίας Δομοκού και η Ανάβρα της ΠΕ Μαγνησίας, το /n/ προφέρεται ως έρρινο οδοντικό και το /l/ ως υπερωικό σε όλες τις θέσεις. Αντίθετα, στη Φυλιαδώνα του Δομοκού η προφορά του /l/ είναι ουρανική ακόμα και πριν από το /e/, π.χ. *λέου* ‘λέω’.

μπω', - θα/να βρου 'θα/να βρω' θα/να ιδού 'θα/να δω', θα/να ειπού 'θα/να πω'. παθητικός μέλλοντας / υποτακτική παθητικού αορίστου, θα/να σ'κουθού 'θα/να σηκωθώ', θα/να δυθού 'θα/να ντυθώ'. θα/να κρυφτού 'θα/να κρυφτώ'.

(θ) Σχηματισμός του παρατατικού των ρημάτων που λήγουν σε -άου/-ού σε -αγα: πουλιμάου-πουλέμαγα, χρουστάου-χρώσταγα) ή σε -γα (<-ειγα, βαράου-βάρ'γα, φουράου-φόρ'γα, βουρού-βόρ'γα, ιφκιρού-ιφκαίρ'γα 'ευκαιρώ-ευκαιρούσα' ή -ηγα, ζου-έζ'γα 'ζω-ζούσα'.

(ι) Σχηματισμός ονοματικών και ρηματικών τύπων σε -άεις, -όεις, -έεις, -ίεις κ.λπ., από -άσης /-άσεις /-άξεις, -όσης/-ώσεις, -έσεις, -ίσης/-ίσεις/-ίξεις κ.λπ., μετά από αποβολή του /i/ της κατάληξης, αποβολή του /s/ ή /z/ που προηγείται του τελικού /s/ και ανάπτυξη ημίφωνου /j/⁴: Θανάης 'Θανάσης', θα/να χάεις 'θα/να χάσεις', γιλάεις 'γελάσεις', διαβάεις 'διάβάξεις / διαβάσεις', βράεις 'βράξεις / βράσεις', Θιουδάης 'Θεοδόσης', θα/να μι σκοτάεις 'θα/να με σκοτώσεις', ν' ακούεις 'ν' ακούσεις', λούεις 'λούξεις / λούσεις', θα πέεις 'θα πέσεις', θα ιφκιρέεις 'θα ευκαιρήσεις', χαρίεις 'χαρίζεις'), θα/να βρουμήεις 'βρωμήσεις'.

(ια) Σε περιοχές που βρίσκονται πιο κοντά στη Θεσσαλία απαντούν χαρακτηριστικά γνωστά από τα θεσσαλικά ιδιώματα, όπως η χρήση του αρσενικού άρθρου *ι* και η εκφορά του έμμεσου αντικειμένου σε αιτιατική. Επίσης, η αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών συμπίπτει με την ονομαστική (*οι-τ'ς ανθρώπ', δικη(γ)όρ',* (παλαιότερα) *καθη(γ)ηταί* κ.λπ.), εν αντιθέσει με την υπόλοιπη Φθιώτιδα, όπου διαφοροποιούνται (*οι ανθρώπ' - τ'ς ανθρώπ'ς*, (παλαιότερα) *οι καθηγηταί - τ'ς καθηγητάς*).

Η μορφολογία των φθιωτικών ιδιωμάτων, και ειδικότερα η διαδικασία της σύνθεσης, αποτελεί μέχρι σήμερα ένα ανεξερεύνητο πεδίο για τη γλωσσολογική έρευνα. Στην παρούσα μελέτη θα γίνει μια πρώτη προσπάθεια να καλυφθεί αυτό το κενό με την εξέταση φθιωτικών συνθέτων που αποδελτιώθηκαν από χειρόγραφες συλλογές (περίπου 100 σύνθετα). Επιπλέον, το υλικό θα εξεταστεί συγκριτικά με την Κοινή Νέα Ελληνική αλλά και με άλλες νεοελληνικές διαλέκτους και θα καταγραφούν τυχόν αποκλίσεις ή ομοιότητες με τα εν λόγω γλωσσικά συστήματα.

Το υλικό του άρθρου αυτού προέρχεται από τις επτά χειρόγραφες συλλογές γλωσσικού υλικού, που έχουν καταρτιστεί

⁴ Βλ. Τζάρτζανο (1909: 17-18), Ανδριώτη (1976: 494).

από τον Γεώργιο Τσουκνίδα (πρώην ερευνητή της Ακαδημίας Αθηνών) κατά τη διάρκεια επιτόπιων ερευνών στην Φθιώτιδα από το 1971 μέχρι το 2003 και απόκεινται στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων ΚΕΝΔΙ-ΙΑΝΕ της Ακαδημίας Αθηνών⁵, καθώς και από την προσωπική του γνώση των ιδιωμάτων της περιοχής. Η μελέτη λαμβάνει υπόψη τις τελευταίες εξελίξεις στον χώρο της γλωσσολογικής θεωρίας αναφορικά με τη διαδικασία της σύνθεσης (βλ. μεταξύ άλλων Ράλλη 1997, [2005] 2022, 2007, Ralli 2008, 2013, Ralli & Karasimos 2009, Chairetakis & Ralli 2022). Τα τοπωνύμια που αναφέρονται είναι ενδεικτικά. Πρόκειται για τους τύπους όπου έχουν καταγραφεί οι τύποι οι οποίοι, ασφαλώς, απαντούν και σε άλλους οικισμούς. Η μη αναγραφή ονόματος οικισμού σημαίνει ότι η λέξη χρησιμοποιείται σε όλη την Φθιώτιδα.

2. Ορισμός και χαρακτηριστικά της νεοελληνικής σύνθεσης

Ως σύνθεση ορίζεται η μορφολογική διαδικασία κατά την οποία σχηματίζονται μορφολογικά πολύπλοκες λέξεις από δύο τουλάχιστον λεξήματα, που πραγματώνονται σε μία δομή είτε ως θέματα είτε ως λέξεις (βλ., μεταξύ άλλων, Bauer 2001: 695, Haspelmath 2002: 85, Booij 2005: 75, Ράλλη 2005: 164/ 2022: 259, 2007: 11, 17-19, Ralli 2013: 9-12). Η σύνθεση αποτελεί έναν από τους βασικούς τρόπους διεύρυνσης του λεξιλογίου (η άλλη μορφολογική διαδικασία είναι η παραγωγή) και μια εξαιρετικά παραγωγική διαδικασία στην Ελληνική ήδη από την αρχαιότητα (βλ. π.χ. Τσερέπης 1902 για μια πλειάδα αρχαιοελληνικών συνθέτων που απαντούν ήδη στα Ομηρικά έπη).

Τα βασικά χαρακτηριστικά των νεοελληνικών συνθέτων, με βάση τη Ράλλη ([2005] 2022) και Ralli (2013), είναι τα κάτωθι:

(α) **Αποτελούν φωνολογικές λέξεις.** Ο μοναδικός τόνος που φέρουν τα σύνθετα αποτελεί βασικό φωνολογικό κριτήριο που τα διαχωρίζει από τις φράσεις (ten Hacken 2000: 350).

(β) **Ο σχηματισμός τους προκύπτει κατά βάση από τον συνδυασμό δύο θεμάτων.** Σε αντίθεση με γλώσσες όπως η Αγγλική, που συνδυάζουν λέξεις κατά τον σχηματισμό συνθέτων (π.χ. *watchmaker* ‘κατασκευαστής ρολογιών’ < *watch* ‘ρόλοι’ + *maker* ‘δημιουργός’, Ralli 2013: 15), η Ελληνική χρησιμοποιεί ως βασικό στοιχείο σχηματισμού σύνθετων λέξεων το θέμα. Όπως

⁵ Τσουκνίδας (1972, 1973, 1989, 1992, 1995, 1998, 2003).

παρατηρεί η Ralli (2013: 14), αν και το πρώτο συστατικό είναι συνήθως θέμα, η μορφή του δεύτερου συστατικού μπορεί να είναι είτε θέμα (π.χ. *καραβόπανο* < *καράβ(ι)* + *παν(ι)*) είτε λέξη (π.χ. *γιγαντοαφίσα* < *γίγαντ(ας)* + *αφίσα*)⁶.

(γ) **Τα θέματα που μετέχουν στη διαδικασία σύνθεσης μπορούν να εμφανιστούν ως πρώτα ή δεύτερα συστατικά.** Σε αντίθεση με τα προθήματα και τα επιθήματα, τα θέματα δεν υπόκεινται σε περιορισμούς θέσης/σειράς σε μια σύνθετη δομή, αφού μπορούν να εντοπιστούν τόσο στο δεξιό όσο και στο αριστερό μέρος του συνθέτου (π.χ. *ποντικοπαγίδα* έναντι *τυφλοπόντικας*). Όπως σημειώνει η Ralli (2013: 16), η σειρά των συστατικών δεν είναι εντελώς ελεύθερη, αφού ορισμένοι παράγοντες, όπως η δομική σχέση των συστατικών και η έννοια της κεφαλής, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για τη θέση (δεξιά ή αριστερή) των συνθετικών μερών.

(δ) **Περιέχουν δείκτη σύνθεσης.** Πρόκειται για ένα σημασιολογικά κενό στοιχείο, που προέρχεται από το αρχαίο θεματικό φωνήεν, του οποίου ο ρόλος σε συγχρονικό επίπεδο είναι να διασφαλίζει τον ομαλό συνδυασμό των συστατικών σε μία σύνθετη δομή (π.χ. *φαρ-ο-ταβέρνα* < *φάρ(ι)* + *ταβέρνα*). Σε αρκετά σύνθετα, όταν το δεύτερο συστατικό αρχίζει από φωνήεν, ο δείκτης σύνθεσης είναι δυνατόν να απουσιάζει (π.χ. *αγριάνθρωπος*, *λαδέμπορος*). Η πιο συχνή αιτία του φαινομένου είναι η τήρηση της φωνηεντικής ιεραρχίας. Πιο συγκεκριμένα, η φωνηεντική ιεραρχία, όπως έχει προταθεί μέσα από τα έργα του Χατζιδάκι (1905-1907: 211) παρουσιάζεται παρακάτω:

/a/ > /o/ > /u/ > /e/ > /i/

Η απουσία δείκτη σύνθεσης στο εσωτερικό ενός σύνθετου σχηματισμού μπορεί αρκετές φορές να ερμηνευθεί και με μορφολογικούς όρους. Χαρακτηριστικά, όταν το πρώτο συστατικό ανήκει στη δομική κατηγορία της λέξης (συνήθως τα επιρρήματα και τα άκλιτα αριθμητικά, π.χ. *ξαναβάζω*, *πισωγυρίζω*, *σαρναντάήμερο*, *εξηνταβελόνης*), ο δείκτης σύνθεσης παραλείπεται.

(ε) **Χαρακτηρίζονται από σημασιολογική αδιαφάνεια.** Σε αντίθεση με τις συντακτικές δομές, αρκετά σύνθετα παρουσιάζουν σημασίες που είτε δεν πηγάζουν από τις επιμέρους

⁶ Τα τμήματα των συστατικών (κλιτικό επίθημα, μέρος του θέματος) που δεν εμφανίζονται στον σύνθετο σχηματισμό δηλώνονται μέσα σε παρενθέσεις.

σημασίες των συστατικών (π.χ. *καμηλοπάτημα* ‘είδος φυτού’) είτε είναι μεταφορικές (π.χ. *ανοιχτοχέρης* ‘γενναιόδωρος’).

(στ) **Διέπονται από την αρχή της λεξικής ακεραιότητας.** Με βάση αυτήν την αρχή οι συντακτικοί κανόνες δεν έχουν εφαρμογή στη σύνθεση· με άλλα λόγια, η σύνταξη δεν έχει πρόσβαση στο εσωτερικό των λέξεων (Anderson 1992: 84).

(ζ) **Αποτελούν αναφορικές νησίδες.** Τα συστατικά των συνθέτων δεν έχουν ανεξάρτητη αναφορά μέσα σε μία πρόταση. Έτσι, ένα επίθετο, π.χ. *νόστιμος*, προσδιορίζει το σύνθετο *λαχανοκεφτές* ως μία ολοκληρωμένη μορφολογική κατασκευή και δεν προσδιορίζει κάποιο από τα δύο συστατικά του ξεχωριστά.

(η) **Ανήκουν στις τρεις μείζονες γραμματικές κατηγορίες.** Τα περισσότερα σύνθετα ανήκουν στις γραμματικές κατηγορίες των ουσιαστικών, επιθέτων και ρημάτων. Τα περισσότερα σύνθετα επιρρήματα αποτελούν δευτερογενείς σχηματισμούς από σύνθετα επίθετα (π.χ. *ελαφρόμυαλα* < *ελαφρόμυαλος*).

3. Ταξινόμηση με βάση τον βαθμό διαφάνειας

Η σημασιολογική διαφάνεια ή αδιαφάνεια (ή αλλιώς σημασιολογική συνθετότητα - compositionality) έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές σε θεωρητικό επίπεδο (βλ., μεταξύ άλλων, Jespersen 1942, Allen 1978, Waugh 1994), ενώ για την Ελληνική έχει διερευνηθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες μέσα από αρκετές εργασίες (βλ. ενδεικτικά για την Κοινή ΝΕ Ράλλη [2005] 2022, Ralli 2013 και για τις νεοελληνικές διαλέκτους Κολιοπούλου 2011, Χαιρετάκης 2015, Λυριωτάκης 2021).

Με βάση τον βαθμό σημασιολογικής (α)διαφάνειας, τα σύνθετα της Φθιώτιδας δύνανται να χωριστούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) τα σημασιολογικά διαφανή, στα οποία η τελική σημασία προκύπτει από το άθροισμα των επιμέρους σημασιών των συνθετικών μελών (παραδείγματα 1-7), β) τα σημασιολογικά ημιδιαφανή, στα οποία το ένα από τα δύο συνθετικά συμβάλλει στην κατανόηση της σημασίας (παραδείγματα 8-11) και γ) τα σημασιολογικά αδιαφανή, στα οποία η τελική σημασία δεν απορρέει από κανένα συνθετικό (παραδείγματα 12-16).

- (1) *αγρός'κου* < *άγρ(ου)* + *σύκου* ‘άγριο σύκο’ (Πελασγία)
- (2) *κουδούβρακ'* < *κουδ(ό)* + *βρακ(ί)* ‘είδος κοντού ανδρικού ενδύματος’ (Πελασγία)

- (3) αγριουτρίφ'λλου (Μερκάδα, Μεγάλη Κάψη) / αγριουτρέφ'λλου (Δομοκός, Υπάτη) < άγρι(ου) + τριφύλλ' 'τριφύλλι του αγρού'
- (4) πιτράλουνου < πέτρ(α) + αλών' 'αλώνι στρωμένο με πέτρες'
- (5) γ'μαρόγαλου < γ'μάρ(α) + γάλ(α) 'γάλα γαϊδούρας'
- (6) τραγόμαλλου < τράγ(ους) + μαλλί(ι) 'τρίχωμα κατσικιών'
- (7) φουρνός'λου < φούρν(ους) + ξύλου 'μακρύ ξύλο με το οποίο καθάριζαν εσωτερικά τον φούρνο'
- (8) ματόφ'λλου < μάτ' + φύλλου 'βλέφαρο'
- (9) βουιδουστάφ'λου < βόιδ' + σταφύλ' 'είδος σταφυλιού με μεγάλες ρώγες' (Δομοκός)
- (10) σκρουπάξαθου < σκρουπ(ιός) 'σκορπιός' + αζάθ' 'ακανθώδες φυτό, το οποίο τρώγεται ως αντίδοτο στο δηλητήριο του σκορπιού' (Πελασγία)
- (11) σκ'λήκαδέρα < σκ'λήκ' + άδιρ(ου) 'γεωσκώληκας'
- (12) καθαρουγαλ' < καθαρ(ό) + γυαλί(ι) 'αιθρία' (Σπερχειάδα, Δυο Βουνά, Ανάβρα)
- (13) αίτουνύχ' < αίτ(ός) + νύχ' 'αετονύχι, είδος σταφυλιού'
- (14) ασπρόκουλους < άσπρ(ους) + κώλους 'είδος πτηνού' (Τσούκα)
- (15) κουκκ'νόκουλους < κόκκ'ν(ους) + κώλους 'είδος πτηνού' (Μεγάλη Κάψη)
- (16) κολουφουτιά < κώλ(ους) + φουτιά 'πυγολαμπίδα, κωλοφωτιά'

4. Δείκτης σύνθεσης

Στα ιδιώματα της Φθιώτιδας, που είναι «βόρεια», ο δείκτης σύνθεσης έχει τη μορφή [o] όταν τονίζεται (παραδείγματα 17-22) και υφίσταται στένωση όταν είναι άτονος (παραδείγματα 23-28)⁷. Όπως αναφέρθηκε ήδη στην ενότητα 2, ο δείκτης σύνθεσης μπορεί να απουσιάζει για λόγους φωνηεντικής ιεραρχίας (παραδείγματα 29-31) ή ακόμα και σε περιπτώσεις που το πρώτο συστατικό είναι άκλιτη λέξη (παραδείγματα 32-33). Επιπροσθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις ο δείκτης σύνθεσης αποβάλλεται από τη δομή, όταν είναι άτονος και σε περιβάλλον μεταξύ δύο συμφώνων (παραδείγματα 34-36).

- (17) κ'φ-ό-βρασ' 'κουφόβραση'
- (18) νιρ-ό-βλους 'νερόμυλος'

⁷ Αλλά: γυφτ-ού-φιρναν ('έμοιαζαν με γύφτους', Σπερχειάδα, αντί γυφτ-ό-φιρναν) αναλογικά κατά τον ενεστώτα γυφτ-ου-φέρνου.

- (19) *κ'φ-ό-γουρ'νου* 'αυτός που προσποιείται ότι δεν ακούει'
(Δομοκός)
- (20) *αβγ-ό-σ'κου* 'μεγάλο σύκο'
- (21) *βατ-ό-ηρου* 'βατόμουρο'
- (22) *ιλατ-ό-φλουδα* 'φλούδα ελάτου'
- (23) *φουρ-ου-κουμαριά* 'είδος κουμαριάς', *Ανάβρα*) < *ψώρ(α)*
+ *κουμαριά*
- (24) *αγρ-ου-μυδαλιά* 'αγριομυδαλιά, πικραμυδαλιά' (Δο-
μοκός, Πελασγία)
- (25) *ανιμ-ου-στρόφ'λους* 'ανεμοστρόβιλος'
- (26) *διάρ-ου-μουλόχα* 'δεντρομολόχα'
- (27) *διάρ-ου-μόλουχους* 'δεντρομολόχα' (Υπάτη)
- (28) *πλαταν-ου-κούβαρα*, τα 'οι καρποί του πλατάνου' (Λι-
τόσελο, Τσούκα)
- (29) *αδράδιρφους* 'αδελφός του συζύγου'
- (30) *νιράγαθου* 'είδος φυτού'
- (31) *γ'μαράγαθου* 'γαϊδουράγκαθο'
- (32) *πουλύ-πα(ι)αίνου* (δε *βουλύ-πα(ι)αίνου* = δεν
πηγαίνω συχνά)
- (33) *πουλύερχουμι* (δε *βουλύερχουμι* = δεν έρχομαι
συχνά)
- (34) *τραπιζ'μάδ'λου* 'τραπεζομάντηλο'
- (35) *τσαγαρ'σούφλ'* 'τσαγκαροσούβλι'
- (36) *καλαμ'καννάς* 'πελαργός' (*Ανάβρα*)

5. Γραμματικές κατηγορίες συνθέτων και σχήματα δόμησης

Οι βασικές κατηγορίες των συνθέτων στα φθιωτικά ιδιώματα, όπως και στην κοινή ΝΕ και τις λοιπές νεοελληνικές διαλέκτους, είναι τα ουσιαστικά, τα επίθετα και τα ρήματα. Παρακάτω δίνονται παραδείγματα κάθε γραμματικής κατηγορίας καθώς και τα δομικά σχήματα του σχηματισμού τους.

5.1 Ουσιαστικά

Ουσιαστικό + Ουσιαστικό

- (37) *βλαχότσουνου* < *βλάχ(ους)* + *τσόν'* 'είδος σπουργίτη'
(Νέο Κρίκελλο)
- (38) *γυφτότσουνου* < *γύφτ(ους)* + *τσόν'* 'είδος σπουργίτη'
(Βαρδάτες, Νέο Κρίκελλο)

- (39) *κουπρότσουνου* < *κουπρ(ιά)*⁸ + *τσόν* ‘είδος σπουργίτη’ (Μεγάλη Κάψη)
 (40) *σκ’λόδουδου* < *σκ’λ(ί)* + *δόδ* ‘κυνόδοντας’
 (41) *γατουκέφαλου* < *γάτ(α)* + *κιφάλ* ‘κεφάλι γάτας’ (Σκαμνός)
 (42) *γλουσσόδιχτου* < *γλώσσ(α)* + *δίχτ* ‘δίχτυ με το οποίο αλιεύεται το ψάρι γλώσσα’ (Στυλίδα)

Επίθετο + Ουσιαστικό

- (43) *αγριόγουρ’νου* < *άγρι(ου)* + *γ’ρούν* ‘άγριο γουρούνι’ (Δομοκός)
 (44) *κουδουκλάδ*’ < *κουδ(ό)* + *κλαδ(ί)* ‘είδος σταφυλιού’ (Σπερχειάδα, Βαρδάτες, Νέο Κρίκελλο, Ανάβρα κ.α.)
 (45) *σταχτουκόρακας* < *σταχτ(ής)* + *κόρακας* ‘είδος κόρακα’ (Στυλίδα)
 (46) *μουρλουπούλ*’ < *μουρλ(ό)* + *πλί* ‘είδος πτηνού’ (Στυλίδα)
 (47) *στινουφάσουλου* < *στιν(ό)* + *φασούλ*’ ‘είδος φασολιού, γυφτοφάσουλο’ (Πελασγία)

Επίρρημα + Ουσιαστικό

- (48) *χαμουκέραδου* < *χάμου* + *κιράσ*’ ‘αγριοφράουλα’
 (49) *χαμουκούκ*’ < *χάμου* + *κουκ(ί)* ‘είδος φυτού’ (Μακρακώμη)

Ρήμα + Ουσιαστικό

- (50) *γλιστροκουμαριά* < *γλιστρ(άου)* + *κουμαριά* ‘είδος κουμαριάς’ (Ανάβρα)

5.2 Επίθετα

Επίθετο + Επίθετο

- (51) *σταχτουκίτρινους* < *σταχτ(ής)* + *κίτρινους*

Ουσιαστικό + Επίθετο

- (52) *ξυλουκίνητου* < *ξύλ(ο)* + *κινήτο* (< *κινώ*)

5.3 Ρήματα

Ουσιαστικό + Ρήμα

- (53) *αλ’πουτ’νάζουμι* < *αλ’π(ού)* + *τ’νάζουμι* ‘τινάζομαι σαν αλεπού, ξαφνικά και απότομα’

⁸ Βλ. Ralli & Karasimos (2009) για τον περιορισμό του γυμνού θέματος (Bare-Stem Constraint) στη σύνθεση, με βάση τον οποίο αφαιρείται το παραγωγικό επίθημα του πρώτου λεξήματος πριν τον συνδυασμό των δύο συστατικών.

- (54) *μυγουφτεί* < *μύγ(α) + φτει* ‘φτύνει’ (π.χ.: η *μύγα* η *μιγάλ’ απ’ μυγουφτεί* ‘αποθέτει τα αβγά της’) (Δομοκός)

Επίθετο + Ρήμα

- (55) *μικρουμαθαίνου* < *μικρ(ός) + μαθαίνου*
 (56) *τραναφήνου* < *τραν(ός) + αφήνου* (στο γνωμικό: ‘Ο,τ’ *μικρουμάθ’ς* δε *δραναφήν’ς*) (Περιβόλι)

Επίρρημα + Ρήμα

- (57) *καλουδέχομι* < *καλ(ά) + δέχομι* ‘καλοδέχομαι’
 (58) *χαζουδ’λεύου* < *χαζ(ά) + δ’λεύου* (Ομβριακή)

Ρήμα + Ρήμα

- (59) *χουραβ’δάου* < *χουρ(εύου) + αβ’δάου* ‘χοροπηδώ’

5.4 Επιρρήματα

Επίρρημα + Επίρρημα

- (60) ‘*σαπάν’* ‘*ίσια πάνω*’
 (61) ‘*σαμέσα* ‘*ίσια μέσα*’
 (62) ‘*σαπίσου*⁹

6. Μορφολογικές δομές

Τα φθιωτικά σύνθετα εμπίπτουν στις 4 μεγάλες κατηγορίες μορφολογικών δομών της Κοινής ΝΕ και των νεοελληνικών διαλέκτων (βλ. ενδεικτικά για τις νεοελληνικές διαλέκτους Κολιοπούλου 2011: 79, Ανδρέου 2013: 44-45, Νικολού κ.α. 2014: 1212-1213, Τζαβάρας 2016, Χαιρετάκης και Ράλλη προσεχώς), οι οποίες είναι [Θέμα] + [Θέμα], [Θέμα] + [Λέξη], [Λέξη] + [Θέμα] και [Λέξη] + [Λέξη]. Οι δύο πρώτες δομές είναι οι πιο πολυμελείς με βάση το υλικό, ενώ οι δομές που περιλαμβάνουν ως πρώτο συστατικό Λέξη (συνήθως επίρρημα ή απόλυτο αριθμητικό) είναι αρκετά σπάνιες. Η δομή [Θέμα] + [Θέμα] είναι η κυρίαρχη μορφολογική δομή στην ελληνική γλώσσα ήδη από την αρχαιότητα (Tribulato 2015). Ενδεικτικά παραδείγματα:

[Θέμα] + [Θέμα]

- (63) *φιδουκαλάβουκου* < *φίδ’ + καλαβόκ’* ‘το στέλεχος με τους καρπούς του φυτού δρακοντιά’
 (64) *γουρ’νουκούμασου* < *γ’ρούν’ + κμάσ’* ‘χοιροστάσιο’

⁹ Βλ. Dimela & Ralli (2009: 96-101).

- (65) γ'μαρουσαλίγαρου < γ'μάρ' + σαλγάρ' 'γυμνοσάλιαγκας' (Μακρακώμη)
 (66) καραβόσκαρου < καράβ' + σκαρο(ί) 'είδος βάρκας' (Στυλίδα)
 (67) χιουνόψ'χα < χιόν' + ψίχα 'νιφάδα χιονιού'
 (68) τσουραπουβέλουνα < τσουράπ' + βιλόνα 'βελόνα για το πλέξιμο τσουραπιών'
 (69) βρουμόξ'λου < βρώμ(α) + ξύλου 'είδος φυτού' (Δομοκός)
 (70) τσουπιλόσ'κα, τα < τσουπέλ(α) + σύκα 'είδος σύκων' (Μακρακώμη)

[Θέμα] + [Λέξη]

- (71) λυκουτσάκαλους < λύκ(ους) + τσάκαλους 'είδος τσακαλιού που μοιάζει με λύκο' (Στυλίδα)
 (72) φραγουκόκουρας < Φράγ(ους) + κόκουρας 'είδος πτηνού, τσαλαπετεινός' (Μεγάλη Κάψη, Ανάβρα κ.α.)
 (73) γυμνουσαλίγαρους < γυμν(ός) + σαλίγαρους 'γυμνοσάλιαγκας'
 (74) λιθαρουσουρός < λιθάρ' + σουρός 'σωρός από λιθάρια' (Δίβρη)
 (75) ανίψουγαθρός 'γαμπρός από ανιψιά' < ανίψ(ά) + γαθρός
 (76) αλουγουκουπριά < άλουγ(ου) + κουπριά 'κοπριά αλόγου' (Άγιος Κωνσταντίνος κ.α.)
 (77) κουλουκ'θασπρούδα < κουλουκύθ' + ασπρούδα 'είδος σταφυλιού' (Ανάβρα)

[Λέξη] + [Λέξη]¹⁰

- (78) πουλυπα(ι)αίνου < πουλύ + πα(ι)αίνου
 (79) πουλυέρχουμι < πουλύ + έρχουμι

[Λέξη] + [Θέμα]

- (80) πανουσάμαρα < πάνου + σαμάρ' 'το πρόσθετο φορτίο που τοποθετείται στη μέση του σαμαριού'
 (81) 'φτάγλουσσου < (ι)φτά + γλώσσ(α) 'αυτό που μιλά πολύ, για μικρό παιδί'

7. Ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά σύνθετα

Η κεφαλή αποτελεί το βασικότερο συστατικό σε έναν σύνθετο σχηματισμό, αφού από αυτήν καθορίζονται οι βασικές ιδιότητες του συνθέτου, όπως η γραμματική κατηγορία, η βασική σημασία

¹⁰ Συνήθως με το επίρρημα πολύ ως πρώτο συστατικό σε αρνητικές προτάσεις, βλ. και Μπαμπινιώτη (1969: 253-254) για την Κοινή ΝΕ.

και σε αρκετές περιπτώσεις το γένος και η κλιτική τάξη (Plag 2003, Scalise & Fábregas 2010, Ralli 2013, Zwicky 1985).

Τα ενδοκεντρικά σύνθετα, όπως έχουν δείξει πρόσφατα οι Chairetakis & Ralli (2022: 40), λαμβάνοντας δεδομένα από 17.000 διαλεκτικά σύνθετα, αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα συνθέτων. Με βάση τη Ralli (2013), στην ελληνική γλώσσα η κεφαλή στα ενδοκεντρικά σύνθετα τοποθετείται στα δεξιά του σχηματισμού, ενώ σε γλώσσες όπως η Ιταλική η κεφαλή εμφανίζεται στα αριστερά της δομής (π.χ. *capostazione* ‘σταθμάρχης’ < *capo* ‘επικεφαλής’ + *stazione* ‘σταθμός’. Ορισμένες περιπτώσεις αριστερόστροφων συνθέτων στην Ελληνική εμφανίζονται ήδη από την αρχαιότητα (π.χ. *θεόινος* < *θεός* + *οἶνος* ‘θεός του κρασιού’, Ανδρέου 2013), αλλά και αργότερα κατά τους ελληνιστικούς (π.χ. *ἵπποπόταμος* < *ἵππος* + *ποταμός* ‘είδος θηλαστικού’) και μεσαιωνικούς χρόνους (π.χ. *παλαμόχειρον* < *παλάμη* + *χέρι*, ‘παλάμη χεριού’, Διήγ. Παιδ. (Tsiouni) 893, 14^{ος} αι.). Με βάση τους Chairetakis & Ralli (2022), Ralli & Chairetakis (προσεχώς) και Χαιρετάκη και Ράλλη (προσεχώς), αυτή η σπάνια αρχαία δομή, που δεν είναι άγνωστη στον ελληνικό χώρο, επιβίωσε σε διαλέκτους που διατηρούν αρχαϊκά στοιχεία, όπως η Τσακωνική. Επιπλέον, διατηρήθηκε/αναβίωσε και ενισχύθηκε σημαντικά σε διαλέκτους που βρίσκονταν σε έντονη γλωσσική επαφή με τις Ιταλο-ρομανικές γλώσσες (π.χ. Επτανησιακή, Κατωιταλιώτικη, Κρητική, Κυπριακή), αφού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η κεφαλή στη σύνθεση σε αυτά τα γλωσσικά συστήματα βρίσκεται στα αριστερά της δομής.

Στα περισσότερα βόρεια ιδιώματα και συγκεκριμένα στην περίπτωση των φθιωτικών ιδιωμάτων, η κεφαλή στα ενδοκεντρικά σύνθετα τοποθετείται αυστηρά στο δεξιό τμήμα του σχηματισμού. Σε σχέση με τις διαλέκτους που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο, οι αριστερόστροφες δομές είναι δυσεύρετες στα βόρεια ιδιώματα, καθώς σε γενικές γραμμές αυτά δεν διατηρούν αρχαϊζόντα στοιχεία και δεν υπήρξαν σε καμία φάση της εξέλιξής τους σε έντονη επαφή με αριστερόστροφες γλώσσες, όπως τα ιταλικά και τα βενετσιάνικα (βλ. Ralli & Chairetakis προσεχώς, Χαιρετάκης και Ράλλη προσεχώς). Η δεξιόστροφη κεφαλή, ανάλογα με τον σχηματισμό, μπορεί να είναι θέμα (βλ. 82) ή λέξη (βλ. 83) (μορφολογικά απλή ή πολύπλοκη). Ενδεικτικά:

- (82) *στουρναρόπιτρα* < *στουρνάρ'* + *πέτρα* 'τσακμακόπετρα'
 (83) *κατσ'κουκλέφτ'ς* < *κατσίκ'* + *κλέφτ'ς* (< *κλέβου*)
 'κλέφτης κατσικιών'

Κατά τους Ράλλη (2007), Ralli & Andreou (2012) και Ralli (2013), στην περίπτωση των εξωκεντρικών συνθέτων, τον ρόλο της κεφαλής αναλαμβάνει ένα παραγωγικό επίθημα που τοποθετείται στα δεξιά της δομής πάντοτε μετά τη διαδικασία της σύνθεσης. Το εν λόγω παραγωγικό επίθημα δύναται να είναι λεξικά εκπεφρασμένο (π.χ. *ανοιχτ-ο-χέρ-η(ς)* < *ανοιχτ(ός)* + *χέρ(ι)* + *-η(ς)*) ή μηδενικό (π.χ. *χοντροκέφαλος* < *χοντρ(ό)* + *κεφάλλ(ι)* + *-∅*). Εξωκεντρικά σύνθετα εμφανίζονται στην ελληνική γλώσσα ήδη από την αρχαιότητα (π.χ. *πολυμελής* < *πολύ(ς)* + *μέλ(ος)* + *-η(ς)*). Στα φθιωτικά ιδιώματα, τουλάχιστον με βάση το υλικό των χειρογράφων, ο αριθμός τους είναι σημαντικά περιορισμένος, φανερώνοντας με αυτόν τον τρόπο μία τάση εξασθένησης της παραγωγικότητάς τους. Παραδείγματα δίνονται παρακάτω:

- (84) *καλαμουβύζα* < *καλάμ'* + *β'ζ(ι)* + *-∅* 'αυτή που έχει επιμήκεις μαστούς, για προβατίνα ή κατσικά'
 (85) *παρδαλουμούτσουνου* < *παρδαλ(ή)* + *μουτσούν(α)* + *-∅* 'αυτό που έχει στικτό χρωματισμό στο πρόσωπο, για ζώο'
 (86) *φουρκάφτ'κου* < *φούρκ(α)* + *αφτ(ι)* + *-(ι)κ(ου)* 'αυτό που έχει δυο φαλιδιές στο άνω μέρος του αφτιού, εκατέρωθεν, ώστε να μοιάζει σαν διχάλα, για πρόβατο ή κατσίκι'¹¹
 (87) *πλατουνόρ'κου* < *πλατ(ιά)* + *νουρ(ά)* + *-(ι)κ(ου)* 'αυτό που έχει πλατιά ουρά, για πρόβατο' (Πελασγία, Σαρακατσαναίοι)
 (88) *μακρουνόρ'κου* < *μακρ(ιά)* + *νουρ(ά)* + *-(ι)κ(ου)* 'αυτό που έχει μακριά ουρά, για πρόβατο' (Πελασγία, Σαρακατσαναίοι)

7. Σύνθετα με σχέση εξάρτησης και παράταξης

Τα σύνθετα της ελληνικής γλώσσας έχουν παραδοσιακά κατανεμηθεί με κριτήριο τις γραμματικές σχέσεις των συστατικών τους σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) σύνθετα με σχέση εξάρτησης και β) παρατακτικά σύνθετα (Ralli 2013: 101-103).

¹¹ Βλ. Λουκόπουλος (1930: 70-71).

Η πρώτη ομάδα συνθέτων χωρίζεται επιπλέον σε δύο υποκατηγορίες, στα υποτακτικά σύνθετα (παραδείγματα 89-91 και στα προσδιοριστικά σύνθετα (παραδείγματα 92-94).

- (89) *αὔφραδουπάν'* < *αὔφραδ(ής)* 'αράχνη' + *παν(ί)* 'ιστός αράχνης' (Υπάτη, Δυο Βουνά)
- (90) *'λατουρέτ'νου* < *(ι)έλατ(ους)* + *ριτσίν'* 'ρετσίνι ελάτου'
- (91) *σπιθουκάλισου, του* < *σπίθ(α)* (με την έννοια του στίγματος ή της βούλας) + *κάλισου, κάλεσιο* 'ονομασία προβάτου'¹²) (Λιμογάρδι)¹³
- (92) *μουρλουπούλ'* < *μουρλ(ό)* + *πλί* 'είδος πτηνού' (Στυλίδα)
- (93) *προουτουγέννα* < *πρώτ(α)* + *γενν(ώ)* 'αυτή που γεννά για πρώτη φορά, κυρίως για προβατίνα'
- (94) *χουάρουκούδουνα, τα* < *χουάρ(ά)* + *κουδούν(ια)* 'χοντρά κουδούνια' (Πελασγία, Σαρακατσαναίοι)

Τα παρατακτικά σύνθετα αποτελούν μία από τις περισσότερο μελετημένες κατηγορίες συνθέτων της ελληνικής (βλ. π.χ. Ralli & Karasimos 2009, Manolossou & Tsolakidis 2009, Ralli 2013). Κατά την Ralli (2013: 103), τα παρατακτικά σύνθετα δεν αποτελούσαν παραγωγική κατηγορία συνθέτων σε παλαιότερες περιόδους, και η παραγωγικότητά τους αυξήθηκε κατά τους πρώτους μεσαιωνικούς χρόνους (6^{ος} αι. μ.Χ. και εξής).

Η σημασία των παρατακτικών συνθέτων πηγάζει από το άθροισμα των επιμέρους σημασιών των συστατικών τους, γεγονός που δυσχεραίνει τον εντοπισμό της μορφολογικής κεφαλής τους. Ανάλογα με την προσέγγιση, τα παρατακτικά σύνθετα μπορούν να θεωρηθούν ως σχηματισμοί χωρίς κεφαλή ή σχηματισμοί με δύο κεφαλές (Kageyama 2009, Ralli 2009). Τα παρατακτικά σύνθετα που εντάσσονται στη γραμματική κατηγορία των ουσιαστικών και επιθέτων είναι τα πιο διαδεδομένα τόσο στην Ελληνική όσο και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές γλώσσες (Ralli 2013: 103). Τα ρηματικά παρατακτικά σύνθετα εμφανίστηκαν στην ελληνική γλώσσα κατά τον όψιμο μεσαίωνα λόγω της αύξησης της παραγωγικότητας της σύνθεσης ως διαδικασίας σχηματισμού λέξεων και της παράλληλης ενίσχυσης των ρηματικών συνθέτων (Ralli 2013: 169-170).

¹² *Σπιθοκάλεσο* λέγεται το πρόβατο που έχει μαύρες τρίχες στο πρόσωπο και στα πόδια (Αρχείο KENAI-IANE).

¹³ *Κάλεσιο* ή *καλέσιο* πρόβατο είναι 'το μουντό με παρδαλό μούτρο', ενώ *καλέσια* ή *κάλεσια* γίδια 'με άσπρο μούτρο' (Λουκόπουλος 1930: 66-67).

Τα βόρεια ιδιώματα, αντλώντας δεδομένα από την ηλεκτρονική βάση δεδομένων ΔιαΣυν¹⁴, παρουσιάζουν έναν μικρό αριθμό παρατακτικών συνθέτων (π.χ. *ασπρουγανιάζου* < *ασπρίζου* + *γανιάζου* ‘ασπρίζω και μαυρίζω’ Λέσβος¹⁵ κ.α.). Στα φθιωτικά ιδιώματα, τα παρατακτικά σύνθετα δεν αποτελούν παραγωγική κατηγορία συνθέτων. Ενδεικτικά:

(95) *βακρουκάλισου* < *βάκρ(ου)* + *κάλισου* ‘ονομασία προβάτου’¹⁶ (Μερκάδα, Λιμογάρδι)

(96) *σταχτουκίτρινους* < *σταχτ(ής)* + *κίτρινους* ‘σταχτής και κίτρινος’

8. Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη εξετάσαμε τη σύνθεση των φθιωτικών ιδιωμάτων στηριζόμενοι σε 7 χειρόγραφα με πλούσιο διαλεκτικό υλικό προερχόμενο από διάφορες περιοχές της ΠΕ Φθιώτιδας. Η σύνθεση σε αυτά τα ιδιώματα ακολουθεί σε γενικές γραμμές τις τάσεις της Κοινής ΝΕ, εντούτοις, διαφέρει σε σχέση με αυτήν αλλά και με τις άλλες διαλέκτους στα εξής σημεία:

- Εμφάνιση δείκτη σύνθεσης -ου- λόγω στένωσης του άτονου /o/ σε /u/, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις παραλείπεται στο εσωτερικό της λέξης σε περιβάλλον μεταξύ συμφώνων.
- Τα ρηματικά σύνθετα στα φθιωτικά ιδιώματα δεν αποτελούν παραγωγική κατηγορία εν αντιθέσει με ό,τι παρατηρείται στην Κοινή ΝΕ και στις περισσότερες νεοελληνικές διαλέκτους (π.χ. Κρητική, Κυπριακή, Ποντιακή) ήδη από τους μεσαιωνικούς χρόνους. Χαρακτηριστικά, στο υλικό μας δεν εντοπίστηκαν ρηματικά παρατακτικά σύνθετα ενώ σπάνια είναι τα σύνθετα της δομής [Ουσιαστικό] + [Ρήμα].
- Μικρός αριθμός εξωκεντρικών και παρατακτικών συνθέτων.
- Απουσία αριστερόστροφων συνθέτων, αφού τα ιδιώματα αυτά δεν διατηρούν αρχαιοπρεπείς δομές και σε καμία φάση της ιστορίας τους δεν ήρθαν σε στενή επαφή με κάποια ιταλο-ρομανική γλώσσα.

Εν κατακλείδι, θα πρέπει να τονίσουμε ότι σε μία περίοδο όπου οι διαλεκτικές ποικιλίες της Ελληνικής συρρικνώνονται, αποτελεί αδήριτη ανάγκη η συλλογή και καταγραφή υλικού από όλες

¹⁴ Βλ. Ράλλη, Χαιρετάκη και Τσιμπούρη (2020).

¹⁵ Παπάνης και Παπάνης (2004).

¹⁶ ΙΛΝΕ, λ. **βακροκάλεσια*, η: ‘προβατίνα με πρόσωπον λευκόν και μελανάς’.

τις περιοχές της Ελλάδας. Οι χειρόγραφες μαρτυρίες αλλά και η καταγραφή διαλεκτικού προφορικού λόγου αναμένεται να συμβάλουν σημαντικά στον τρόπο που κατανοούμε τη γραμματική των διαλέκτων και ιδιαίτερα σε αγνοημένους γλωσσολογικούς τομείς, όπως η σύνθεση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allen, M. 1978. *Morphological investigations*. Αδημ. διδακτορική διατριβή, University of Connecticut.
- Anderson, S. 1992. *A-morphous morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ανδρέου, Μ. 2013. «Το φαινόμενο της αριστερόστροφης κεφαλής στη σύνθεση της Κατωιταλικής». *Patras Working Papers in Linguistics* 3: 42-57.
- Andreou, M. 2014. *Headedness in Word formation and Lexical Semantics. Evidence from Italiot and Cypriot*. Αδημ. διδακτορική διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Ανδριώτης, Ν. Π. 1976. *Αντιχάρισμα στον καθηγητή Νικόλαο Π. Ανδριώτη. Ανατύπωση 88 έργασιών του με τή φροντίδα Έπιτροπής*. Θεσσαλονίκη.
- Bauer, L. 2001. «Compounding». Στο Haspelmath, M. κ.ά. (εκδ.) *Language typology and language universals*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 695-707.
- Booij, G. 2005. *The Grammar of words. An introduction to linguistic morphology*. Oxford/ New York: Oxford University Press.
- Chairetakis, G. & Ralli, A. 2022. «An electronically-based investigation of left-headed dialectal compounds». Στο M. Kisilier (εκδ.), *Proceedings of the Ninth International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (MGDLT9)*, 33-53.
- Dimela, E. & Ralli, A. 2009. «Prefixation versus Compounding: A Case Study from the Dialects of Aivali and Moschonisia». *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 95-106.
- Haspelmath, M. 2002. *Understanding morphology*. London: Arnold.
- ΙΑΝΕ = *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῆς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1933-.
- Jespersen, O. 1942. *A modern English Grammar on Historical Principles*, vol 6. London: Allen & Unwin.

- Kageyama, T. 2009. «Isolate: Japanese». Στο Lieber, R. & Stekauer, P. (εκδ.), *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford: Oxford University Press, 512-526.
- Κολιοπούλου, Μ. 2011. «Η σύνθεση στο ιδίωμα των Μεγάρων». *Patras Working Papers in Linguistics* 2.1: 78-95.
- Λουκόπουλος, Δ. 1930. *Ποιμενικά τῆς Ρούμελης*. Ἀθήνα: Σύλλογος πρὸς διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων.
- Λυριωτάκης, Θ. 2021. *Η σύνθεση λέξεων στις ροδιακές γλωσσικές ποικιλίες*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1969. Ὁ διὰ συνθέσεως ὑποκορισμὸς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Διδακτορική διατριβή. Ἀθήνα: Βιβλιοθήκη Σαριπόλου.
- Manolessou, I. & Tsolakidis, S. 2009. “Greek Coordinated Compounds: Synchrony and Diachrony”. *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 23-39.
- Νικολού, Κ., Ξεφτέρη, Μ., Γουτζηγιάνη, Π. & Παπουτσάκη, Μ. 2014. «Η σύνθεση στα κυκλαδικά ιδιώματα: μια πρώτη προσέγγιση». Στο Kotzoglou, G., Nikolou, K. κ.ά. (εκδ.), *11th International Conference on Greek Linguistics (Rhodes, 26-29 September 2013), Selected Papers*. Rhodes: University of the Aegean, 1208-1225.
- Nespor, M. & Ralli, A. 1994. «Stress domains in Greek compounds: a case of phonology-morphology interaction». Στο Philippaki-Warbuton, I., Nikolaidis, K., & Sifianou M. (εκδ.), *Themes in Greek Linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins, 201-208.
- Nespor, M. & Ralli, A. 1996. «Morphology-phonology interface: phonological domains in Greek compounds». *The Linguistic Review* 13: 357-382.
- Παπάνης, Δ. & Παπάνης, Ι. 2004. *Λεξικό του Αγιασώτικου ιδιωματικού λόγου. Ερμηνευτικό-Ετυμολογικό*. Μυτιλήνη.
- Plag, I. 2003. *Word formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ράλλη, Α. 1997. «Το φαινόμενο της σύνθεσης στη Νέα Ελληνική: περιγραφή και ανάλυση». *Παρουσία* 11-12: 183-203.
- Ράλλη, Α. 2005/2022. *Μορφολογία*. Ἀθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. 2007. *Η σύνθεση λέξεων: διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Ἀθήνα: Πατάκης.

- Ράλλη, Α., Χαιρετάκης, Γ. & Τσιμπούρης, Χ. 2020. Καταγραφή, ανάλυση και ψηφιοποίηση των διαλεκτικών συνθέτων της Νέας Ελληνικής με τη χρήση της ψηφιακής βάσης δεδομένων ΔΙΑΣΥΝ. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 40: 391-403.
- Ralli, A. 2008. «Compound Markers and Parametric Variation». *Language Typology and Universals (STUF)* 61: 19-38.
- Ralli, A. 2009. «Modern Greek V V dvandva compounds: a linguistic innovation in the history of the Indo-European languages». *Word Structure* 2: 48-67.
- Ralli, A. 2013. *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.
- Ralli, A. & Karasimos, A. 2009. «The Role of Constraints in Greek Compound Formation». *Patras Working Papers in Linguistics* 1: 1-22.
- Ralli, A. & Andreou, M. 2012. «Revisiting Exocentricity in Compounding: Evidence from Greek and Cypriot Greek». Στο Kiefer, F., Ladani, M. & Siptar, P. (εκδ.), *Current Issues in Morphological Theory*. Amsterdam: John Benjamins, 65-82.
- Ralli, A. & Chairetakis, G. προσεχώς. «Compounding in Cretan across centuries». Στο Holton D. & Manolessou, I. (εκδ.), *Greek after Antiquity: Achievements and challenges in historical linguistics*. London: BSA/Routledge.
- Scalise, S. & Fábregas, A. 2010. «The head in compounding». Στο S. Scalise & Vogel, I. (εκδ.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding*, Amsterdam: John Benjamins, 109-126.
- ten Hacken, P. 2000. «Derivation and Compounding». *Morphology* 2000: 349-359.
- Τζαβάρας, Ξ. 2016. «Περιγραφή του μορφολογικού συστήματος της σύνθεσης στα γλωσσικά ιδιώματα της Ίμβρου και της Λήμνου». Στο Ralli, A., Koutsoukos, N. & Bompolas S. (εκδ.), *Proceedings of the 6th Modern Greek Language and Linguistic Theory Meeting*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 209-218.
- Τζάρτζανος, Α. 1909. *Περί τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου*. Ἀθήνα: Πετράκος.
- Tribulato, O. 2015. *Ancient Greek verb-initial compounds: their diachronic development within the Greek compound system*. Berlin: De Gruyter.
- Τσερέπης, Γ. 1902. *Τὰ σύνθετα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*. Ἀθήνα: Σακελλάριος.

- Tsiouni, V. 1972. *Παιδιόφραστος διήγησις τῶν ζῶων τῶν τετραπόδων*. Κριτική έκδοση. Μόναχο.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1972. *Φθιωτικά, γλωσσικά καὶ λαογραφικά*. Χφ. 976, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1973. *Γλωσσικά καὶ λαογραφικά ἐκ Φθιώτιδος*. Χφ. 1007, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1989. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τῆ Φθιώτιδα*. Χφ. 1299, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1992. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Δομοκοῦ (καὶ γενικότερα ἀπὸ τὸν νομὸ Φθιώτιδος)*. Χφ. 1324, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1995. *Συλλογὴ γλωσσικοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸν νομὸ Φθιώτιδος*. Χφ. 1360, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. Ι. 1998. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Φθιώτιδα (Στυλίδα-Ράχες-Πελασγία)*. Χφ. 1397, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Τσουκνίδας, Γ. 2003. *Γλωσσικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸν νομὸ Φθιώτιδος*. Χφ. 1423, Αρχείο KENΔΙ-ΙΑΝΕ.
- Χαιρετάκης, Γ. 2015. *Δια-διαλεκτικὴ σύγκριση στη σύνθεση των νεοελληνικῶν διαλέκτων*. Μεταπτυχιακὴ διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρῶν.
- Χαιρετάκης, Γ. & Ράλλη, Α. Προσεχῶς. «Η σύνθεση στην κρητικὴ διάλεκτο». *Μελέτες για τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 43.
- Χατζιδάκις, Γ. Ν. 1905-1907. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α'-Β'. Ἀθῆναι: Σακελλάριος.
- Waugh, L. R. 1994. «Degrees of Iconicity in the Lexicon». *Journal of Pragmatics* 22: 55-70.
- Zwicky, A. 1985. «Heads». *Journal of Linguistics* 21: 1-29.